

Kér-e egy kávé az orosz elnök?

Kovács Lajos Péter (szerk.): Közel Európa távol. Éghajlat Kiadó, Budapest, 2019, 358 o.*

„Menj nyugatra, és ne feledd soha, hogy keletről jöttél!” – mondja a fiát búcsúztató apa Márai Sándor A kassai polgárok című drámájában. A fiú Nyugaton próbál szerencsét, e bátorító és tartalomgazdag kötet szerzői pedig Magyarország jövőjét keresik ugyanott.

Lehetne azonban aktuálisabb summázatot is keresni az Éghajlat Kiadó új EU-témájú tanulmánykötetéhez. Káncz Csaba külpolitikai blogjában¹ 2019 őszén jelent meg egy szellemes, de épp e kötet tanúsága szerint nem feltétlenül a teljes valóságot tükröző metafora. Eszerint Putyin nyugodtan hátradől és „kér egy kávé”, mert az Európai Unió már a felbomlás útján halad.

A könyv kissé talányos és akár modorosnak is mondható címe még nem foglal állást az európai integráció kilátásairól. Inkább azt a benyomást kelti, hogy az itt összegyűjtött tanulmányok az Európai Unió–magyar kapcsolatrendszer jelenlegi fontos kérdéseit fogják taglalni. Ne csak ezt várja az olvasó! Ez a nagy figyelmet érdemlő könyv összefoglalja mindazt, amit 2019–2020 fordulóján, az új uniós intézményi felállítás első hónapjaiban tudnunk érdemes az európai integráció belső folyamatairól, fontosabb szakpolitikáiról és stratégiai mozgásának irányairól. Hogy játszunk egy kicsit az említett metaforával: hátradőlni lehet, az ízletes orosz kávé is nyilván jöl- esik, de nem feltétlenül azért, mert az EU előbb-utóbb jelentéktelenné és periferikussá válik a kontinensen kívüli nagyhatalmak erőterében. Ez a veszély a könyv ismeretében egyelőre nem fenyeget.

A kiemelkedően jeles szerzőgárda nem igényel külön méltatást. A magyar társadalomtudomány két meglett korú iskolateremtő alakját az ötvenes-hatvanas korosztály közismert képviselői követik, s látunk a szerzők között még fiatalabbakat is, akik már megérdemelt nevet szereztek maguknak, de talán még nem érték el pályájuk delelőjét. Kellemes meglepetés, hogy olyan szakértők is feltűnnek a szerzők között, akik eddig nem elsősorban az európai integrációval kapcsolatos

*A kötet szerzői: Andor László, Berend T. Iván, Csaba László, Györffy Dóra, Halmai Péter, Herman János, Jeszenszky Géza, Kovács Árpád, Losoncz Miklós, Mihályi Péter, Szelényi Iván, Tóth Tihamér.

¹ <https://www.facebook.com/kancz.geopolitika>.

kutatásaikkal szereztek hírnevet. Egyes szerzők neve pedig inkább korábbi politikai karrierjük nyomán vált közismertté. Az EU iránti magyar szakmai érdeklődés a könyvből ítélve igen széles körű, s a hazai társadalom- és gazdaságtudományi szakmai közösség többsége remélhetően érzékeli, hogy az Európai Unió jövője meghatározó marad Magyarország kilátásait illetően is.

A kötetet *Berend T. Iván* lendületes és olvasmányos esszéje indítja. Az esszéjellenek megfelelően a szerző itt talán inkább kérdez és feltételez, mint leszögez és válaszol. Az írás gondolatgazdagsága és páratlan – Nagy Károlytól induló – történeti íve mellett egyes statisztikai részletek kidolgozatlanságát sem lehet elhallgatni, de fontos érdeme, hogy megadja a kötet alaphangját. Kiindulópontja a Szűcs Jenő-i gondolat az európai – és különösen a kelet-európai – fejlődés történeti meghatározottságáról. A szerző a fejlődés-gazdaságtan irányában bontja ki ezt a gondolatkört. A szakirodalom főáramával összhangban, de a közgazdászokénál sokkal szélesebb történeti ismeretanyag birtokában hangsúlyozza az oktatás, szélesebb értelemben a (név szerint itt nem megemlített) Schultz-féle szellemítőke-képződés kiemelkedő szerepét a korábbi európai félperifériák – például Finnország és Írország – sikeres felzárkózásában.

Csaba László munkája esszéjelleget illetően és az itt formálisan is hivatkozott Szűcs-referencia miatt is szervesen követi a Berend-tanulmányt. Itt azonban kevésbé időbeli, inkább térbeli a kitekintés. Csaba egész pályafutásán végigvonul a „mit csinálhattunk volna jobban?” korántsem csupán költői kérdése, és ez itt feltűnően plasztikus módon jelenik meg. A kelet-európai folyamatok hátterében mindvégig ott látjuk ebben az írásban a Nyugat árnyékát. A tankönyvi nyugat-európai gazdaságpolitikai receptek átvétele a rendszerváltás idején természetesnek és magától értetődőnek tűnt, harminc évvel később azonban ennek igen árnyalt a Csaba-féle mérlege. S tovább is gondolja a konvergencia folyamatát. Nyugat-Európa lassan a jólét (vagy a jólét-növekedés? – *T. Á.*) utáni szakaszba lép. Szinte kínzó kérdés: ezen az úton is tudja/akarja-e követni Közép- és Kelet-Európa?

Személyes emlékekkel színezett külpolitikai stratégiai elemzést kapunk *Jeszzenszky Géza* tollából. Szinte hitvallást tesz a közös európai külpolitika mellett, árnyaltan elemelve a komoly zavart okozó (nem az ő kifejezésével) centrifugális erőket és rendszeresen kapcsolódva Antall József gondolati örökségéhez. Az esszéjelleget itt is dominál, a tanulmány a kilencvenes-kétezres évek mérvadó német külpolitikai elemzéseivel mutat erős szellemi rokonságot. Hangsúlyai több helyen kifejezetten figyelemreméltók. Kiemelést érdemel az a felismerés, hogy – Magyarországhoz némiképp hasonlóan – Oroszország szomszédosági konfliktusait illetően sem lehet másodlagosnak tekinteni a szomszéd országok kisebbségi politikájával szembeni reakcióinak szerepét.

Szelényi Iván és *Mihályi Péter* közös munkája inkább a politikatudomány területére vezet. A Kelet-Európában egyre gyakoribb „illiberális” politikai-társadalmi modell genezisének vizsgálata még akkor is igen friss téma, ha hasonló tartalmú fogalmak (például a Holbrooke-féle „szelektív antikapitalizmus”) már jó évtizede megjelentek a szakmai köztudatban. Ez a tanulmány – részben utalások alapján, de olykor szinte szuggerálva a ki nem mondott következtetéseket – a régió egyes országainak hosszabb távú és nem jogi, hanem sokkal inkább tartalmi jellegű integrációs alkalmasságáról, kicsit erősebben fogalmazva (nem a szerzők kifejezésével) „integrációban maradási

képességéről” szól. Nem röstelli előtérbe helyezni a balkanizáció folyamatát, de a kifejezés eredeti, több mint évszázados francia értelmezése helyett időszerű felfogásban: az integrációból való, akár nem is formális kicsúszás nyomán régen meghaladott politikai-társadalmi modellek visszatérése fenyegethet.

Andor László elsősorban szociálpolitikai vagy tágabb értelemben jóléti gazdaságtani megközelítést alkalmaz. Néhány éve még aligha látott társadalmi kihívások szűkítik a közös európai gazdaságpolitikai gondolkodás lehetőségeit. Váratlan gyorsasággal bontakozott ki Nyugat-Európában is a *lakhatási válság*, amely közvetlenül befolyásolja a munkaerő-kínálat, a térbeli gazdasági fejlődés és a családmodellek átalakulásának folyamatait. A szerző bővíti is vizsgálati területét: véleménye szerint a jóléti állam működését négy komoly kihívás fenyegeti. Mindezekelőtt maga a *globalizáció*, majd az európai fejlettségi különbségek enyhítésére több helyütt képtelen *valutaunió*, a munkaerőpiacot radikálisan átalakítani képes „*robotforradalom*”, illetve az EU politikai és gazdasági értelemben nem feltétlenül egyformán megalapozott további *keleti bővítése*.

Az Európai Unió szakmai alapértékeinek képviselésében és megtartásában kiemelt szerep jut a versenypolitikának. *Tóth Tihamér* tanulmánya igen részletesen dokumentált tartalmában és szárazabb stílusában is ellenpontozza a kötet esszéjellel jellemezhető darabjait. Egy nagyon szigorú és a politikai befolyásnak csak csekély teret engedő szabályrendszer, az EU versenyszabályozása körülbelül másfél évtizede új szakaszba lépett. Ez többek között a fokozódó termékdifferenciálódás miatt és az amerikai antitrösztrendszerrel való jobb összhang megteremtése érdekében történt, de a 2010-es évek vége felé megint újabb kihívásokra kell megtalálni a választ. Mind az egyes tagállamok, mind a szabályozás lazítását kívánó nagyvállalatok az uniós versenyszabályozás *de facto* felpuhítására törekszenek, ami például a közérdekre való hivatkozás alapján adott felmentések nagyobb számában vagy a csúcstechnológiai nagyvállalatok elnézőbb versenykontrolljában mutatkozhatna meg. A Tóth-tanulmány az uniós kereteken túl szélesebb kitekintést is nyújt a versenypolitika legfontosabb általános szakmai problémáira. Ezek közé tartozik például a versenyhatóságok függetlenségének kérdésköre, illetve a társadalmi és a fogyasztói jólét mint versenyhatékonysági fokmérő közötti választás dilemmája.

Az egész kötet háttérében ott áll a „*kapitalizmus változatai*” (*varieties of capitalism*) népszerű, ám olykor félreértelmezett modellje. *Halmai Péter* a szerzők közül az, aki elsőként használja ezt nyilvánvaló hivatkozási alapként a könyvben, bár ő maga új csoportosítási ismérveket alkalmaz. Halmai a hosszabb távú növekedési pályák, ezen belül a potenciális növekedési utak összehasonlítása alapján képez országcsoportokat, különös figyelemmel az Európai Unió új tagállamaira. A hosszabb távú növekedési és így fejlettségi konvergencia mindegyikükben kiemelt politikai és gazdaságpolitikai programpont, sokszor akár vitatott intézkedéscsomagok hivatkozási alapja is. A konvergencia esélyei azonban korántsem egyformák a keleti tagországok csoportján belül, s a tanulmány fontos érdeme, hogy kendőzetlenül értékeli a növekedési-jóléti várakozások valóságtartalmát. A szerző számításai szerint Lengyelország, Románia és Szlovákia bízhat jelentősebb mértékű felzárkózásban az úgynevezett új tagországok közül.

Herman János személyében magas rangú uniós diplomata jelenik meg a könyv szerzői között. A kötetben közölt más elemzésekre rímelve élesen és határozottan veti fel a közös kül- és biztonságpolitika hatásfokának és jövőjének alapvető kérdéseit. „Nincs harmadik út” – foglalhatjuk össze téziséit, amely szerint az EU vagy nagyhatalom lesz, vagy kiszolgáltatottá válik. A szerző nem látja értelmét a taktikai szempontok által vezényelt lavírozásnak – gondolatmenetéből egyenesen következik, hogy az integráció felpuhítására irányuló belső törekvések a második, az elkerülendő alternatíva esélyeit növelik. Hiába erősödik azonban a közös kül- és biztonságpolitika, ha a brexit effektíve csökkenti a közösség világpolitikai súlyát, miközben precedensjellege sem feltétlenül elhanyagolható...

Györffy Dóra tanulmánya a kötetben az arany középutat képviseli a szárnyaló esszék és a mélyebb részletekbe menő szakértői elemzések között. Fő kutatási területe a közös költségvetési és monetáris politika, de ebben a kötetben valamivel szűkebb optikát használ. A 2000-es évek végi nemzetközi pénzügyi válság utóéletét helyezi új, érdekes megvilágításba. Gondolatmenete mintha némi schumpeteri hatást mutatna. Alaposan alátámasztott elemzése szerint a különben pusztító válság egyik, eddig nem eléggé értékelt hasznos következménye volt a monetáris integráció megerősödése az Európai Unióban. Ez egyébként tanulságos akkor is, ha a populista politikák és gazdaságpolitikák válságkezelésben szerzett érdemeinek túlértékelésére gondolunk.

Kovács Árpád tanulmányát a szerző több évtizedes folyamatos jelenléte hitelesíti a gazdaságpolitika legfelső szintjein. Eddigi kutatási tevékenységének közepontjában a magyar állampénzügyek állottak, így örvendetes, hogy ebben a kötetben európai kitekintésen alapuló elemzést közölt. Igen érdekes dilemmára hívja fel a figyelmet: a magyar kormány ideológiája és retorikája nem egy esetben kifejezetten kritikus az európai egységesülési folyamattal szemben, miközben költségvetési gyakorlata szigorúan szem előtt tartja a brüsszeli követelményeket. Álláspontja szerint azonban a szerepzavar inkább csak látszólagos: a magyar költségvetési politika konszolidációját 2010 után éppen az a kormányzat hajtotta végre, amely az EU-n belül komoly ideológiai és jogi vitákat vállalva törekedett jelentős belpolitikai támogatottságának megtartására, sőt növelésére. Kovács Árpád a költségvetési követelmények sikeres betartásának még úgy is kiemelt jelentőséget tulajdonít, hogy az ehhez szükséges belpolitikai háttér megteremtése bizonyos magyar különálláshoz vezetett az Európai Unió döntéshozatali rendszerében.

Érdekes összecsengés figyelhető meg *Losoncz Miklós* és *Györffy Dóra* tanulmányának végkövetkeztetései között. Mindketten úgy vélik, hogy egy-egy súlyos kihívás (a brexit, illetve a pénzügyi válság) ugyan komoly integrációs károkat is okoz vagy okozott, végső soron mégis hasznosnak bizonyult, mert megerősítette az összetartást és az együttműködési készséget az Európai Unión belül. *Losoncz Miklós* vállalta a szerzők közül messze a legnehezebb feladatot, mert választott témája, a brexit területén 2019 vége felé már csaknem naponta követik egymást a fontos új és gyakran kifejezetten váratlan fejlemények. Elemzése ezért az EU–brit viszonyt az új helyzetben évekre meghatározó folyamatokra koncentrálni. Kerüli a brexit bagatellizálását, de nem rajzol fel apokaliptikus jövőképet sem. Hangsúlyozza a viszonyrendszer hagyományosan súlyos terheit, de azt is kiemeli, hogy az együttműködés jövőjét illetően

csak egyes területeken kell valóban komoly feszültségekkel számolnia az Európai Uniónak. Ezek közé tartozik a munkaerőpiac és a költségvetési politika, amelyek várható gondjai miatt a szerző még „a kilépést elkerülni, de nem mindenáron” jelszóval foglalja össze elemzését. Mint 2019. december végén tudjuk, ma már ez sem realitás. Ugyanakkor érdemes elgondolkodnunk az utolsó bekezdésben hangsúlyozott veszélyen: a brexit nyomán az euróövezeti országok uniós GDP-n belüli súlya már 85 százalékra emelkedik, ami pedig elsősorban a szegényebb kimaradó tagországok perifériára szorulásának kockázatát erősíti.

A tanulmánykötet tartalma igen gazdag és sokrétű, több darabja a magyar uniós szakirodalomban még évekig referenciaértékű lesz. Ma még nem tudjuk, mennyit változik az uniós világ a 2020 utáni évtizedben, de a kötetben közölt tudományos eredmények várhatóan sokáig relevánsak maradnak. Meghaladásuk legjobb módja pedig egy hasonló tanulmánykötet lehetne, mondjuk 2025-ben, minél nagyobb részben ugyanezzel a szerzőgárdával...

Török Ádám

Török Ádám, Pannon Egyetem és Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem.